

Aleš Gabrič

SLOVENSKI UMETNIŠKI KLUB

Od ideje do realizacije

Januarja meseca 1944. leta se je na osvobojenem ozemlju v Beli krajini odvijalo več pomembnih dogodkov za slovensko kulturo. 4. 1. 1944 je bil v Semiču kongres slovenskih kulturnih delavcev, ki je zavzel mesto 3. plenuma kulturnih delavcev OF, 9. januarja je bilo na seji IO OF sklenjeno, da se ustanovi SNG na osvobojenem ozemlju in Znanstveni institut in 12. januarja je IO OF izdal odloka o ustanovitvi teh dveh institucij. V začetku sta bili podrejeni IO OF, od marca dalje pa predsedstvu SNOS, prav tako kot tudi odsek za prosveto pri predsedstvu SNOS. Vse te kulturne ustanove (razen odsek za prosveto, ki je oblastni organ) so bile torej podrejene političnemu vodstvu in so poleg primarnih — kulturnih — nalog, opravljale še opravila, ki jih je zahteval politični trenutek. Pri izvrševanju obsežnih nalog je zato kulturnim delavcem ostalo le malo časa za reševanje osnovnih teoretskih vprašanj: določiti odnos med umetnostjo in politiko v novi družbi in najti umetnosti pravi značaj in obliko. Zato ni presenetljivo, če so umetniki prišli na idejo, da bi ustanovili klub slovenskih umetnikov, kjer bi lahko reševali te in podobne probleme.

O potrebnosti takšnega kluba so razpravljali že na 1. kongresu slovenskih kulturnih delavcev januarja 1944 v Semiču,¹ vendar do akcije za ustanovitev ni prišlo kmalu.

Junija 1944 so bili na seji oddelka za umetnost za člane odbora in sklicatelje ustanovitvenega zasedanja Slovenskega umetniškega kluba (dalje: SUK) predlagani: Josip Vidmar, France Bevk, Božidar Jakac, Božo Vodusek, Mile Klopčič, Jože Tiran, Vladoša Simčičeva, Lojze Rojc, Niko Pirnat, Drago Cvetko, France Mihelič, Karlo Pahor in Marta Pavlinova.² Prva seja pripravljalnega odbora je bila 29. junija 1944 v Semiču, udeležili pa so se jo vsi razen Marte Pavlin-Brine, ki je bila takrat v kulturniški skupini XIV. divizije na Štajerskem. Dogovorili so se o povabljenih, diskusijskih temah in referatih za ustanovni sestanek ter o osnutku pravil.³ Delo se nato dolgo ni premaknilo s te točke, ker je velik del kulturnih delavcev prisostvoval partijskemu tečaju na Rogu od julija do konca septembra 1944.

Kot prvi datum ustanovnega zbora je načelnik odseka za prosveto pri predsedstvu SNOS Boris Ziherl predlagal čas med 10. in 15. avgustom ter se hkrati zavzel za širši kriterij sprejema v članstvo od tistega, ki ga je začrtal pripravljalni odbor.⁴ Dolgo zatem ni bilo seje oddelka za umetnost, da bi naredili konkretne korake k ustanovitvi kluba, zato je referent za literaturo oddelka za umetnost Matej Bor 10. avgusta predlagal, »da se skliče seja oddelka za umetnost, da se pogovorimo o ustanovnem občnem zboru Umetniškega kluba in o drugih vprašanjih, ki so v zvezi z našim delom.«⁵

Da je zamisel o ustanovitvi kluba kljub tem neuspešnim poskusom imela začrtane smernice, nam dokazujejo poročila oddelka za umetnost in ljudsko

¹ Slovenski poročevalec (dalje: S Por) 10. 10. 1944, št. 30, str. 3. Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (dalje: A IZDG), Tisk NOB, S 10; Prispevki Borisa Kldriča slovenski kulturi, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 58.

² Boris Ziherl Francetu Bevku 22. 6. 1944, A IZDG, Fasc. 453/I, 3.

³ Filip Kumbatovič-Kalan, tekst v knjigi: Bitka, kakor življenje dolga, Cankarjeva založba, Ljubljana 1975, str. 442. Članek v knjigi nima naslova. Pod naslovom »Med spodbudami in do-sežki« ga najdemo v tipkopisu v Dokumentaciji akademije za gledališče, radio, film in televizijo (dalje: D AGRFT), št. 570.

⁴ Boris Ziherl podrejenim oddelkom 26. 7. 1944, A IZDG, Fasc. 469 a/I, 3 b.

⁵ Matej Bor Miletu Klopčiču 10. 8. 1944, A IZDG, Fasc. 469 a/I, 3 a.

prosveto odseka za prosveto. V elaboratu oddelka o organizaciji kulturno-prosvetnega dela, ki je nastal konec julija ali v začetku avgusta 1944 je zapisano:

»Slovenski umetniški klub

V cilju mobilizacije vseh naših poklicnih ali že priznanih umetnikov: književnikov, arhitektov, slikarjev, kiparjev, glasbenikov, gledaliških igralcev itd. in njihove tesne združitve, v težnji, da bi s svojim delom čim več pripomogli naši osvobodilni borbi in izgradnji naše nove, narodne kulture, se osnuje Slovenski umetniški klub, ki bo zbral in vezal vse umetnike, dajal smernice njihovem ustvarjanju in skrbel tudi za njihov individualni razvoj in za vzgojo naraščaja iz naših ljudskih talentov. V ta namen bo Slovenski umetniški klub izdajal tudi svojo umetniško revijo in drugo strokovno literaturo, prirejal sestanke, predavanja, tečaje, razstave itd. in bo enako pomagal ustvarjanju splošnih kulturno-prosvetnih nalog v oblikah, ki so spredaj navedene.« SUK-a se tiče še navedba, naj prepise zapisnikov svojih občnih zborov pošilja oddelku za umetnost in ljudsko prosveto.⁶

Pot k ustanovitvi kluba se je nadaljevala šele po zaključku partijske šole na Rogu, ki se je končala 28. 9. 1944. 30. septembra je Mile Klopčič, vodja oddelka za umetnost in ljudsko prosveto, razposlal vabila na občni zbor, ki »ne bo imel manifestativnega značaja in bo brez zunanje hrupa«, ter hkrati naprosil predvidene referente, da pripravijo kratke uvodne besede.⁷ Na vabilih je bil napisan predvideni dnevni red:

»Nagovor Josipa Vidmarja,
Referat tov. Borisa Kidriča:

Vloga umetnosti in umetnika v družbi, zlasti v osvobodilni borbi.

Kratki referati o problemih posameznih panog.

Citanje in sprejem pravil ter volitev odbora.

Diskusija.

Predlogi in slučajnosti.«⁸

Za sklicatelje so bili podpisani Drago Cvetko, Dore Klemenčič in Mile Klopčič.⁹

Ustanovni zbor

Ustanovni občni zbor je bil v Semiču, torej v istem kraju, kjer so se umetniki že zbrali januarja na kongresu slovenskih kulturnih delavcev. Na zboru 3. septembra se je zbralo 32 umetnikov: 7 književnikov, 6 likovnih in 8 glasbenih umetnikov, 3 arhitekti ter 8 članov SNG na osvobojenem ozemlju, poleg njih pa še 6 gostov. Zbor se ni držal načrtanega dnevnega reda, ker Josipa Vidmarja na zboru ni bilo, Boris Kidrič pa je prišel kasneje in je imel svoj nagovor šele po referatih umetnikov. Najprej je referiral Mile Klopčič za literate, nato France Mihelič za slikarje in kiparje, Dragotin Cvetko za glasbenike in Filip Kumbatovič za gledališče, referat Saše Sedlarja za arhitekto pa je zaradi referentove zadržanosti odpadel.¹⁰

Referenti so se dotaknili odnosa umetnosti in osvobodilne borbe ter nalog umetnosti v bližajoči se bodočnosti. Poudarili so, da umetnost kljub težki politični situaciji ne sme pasti na stopnjo propagande, ker je nacistična Nemčija lep primer, kam takšna »umetnost« zaide. Mile Klopčič je dejal: »Politik

⁶ Organizacija kulturno-prosvetnega dela, A IZDG, Fasc. 469 a/I, 1. Tekst ni datiran. Nahaja se tudi v D AGRFT, št. 355/6. Tam ima pripis: »Prispelo 5. VIII.« (O. P. — 1944. leta). Isti tekst je dodan tudi Poročilu Odseka za prosveto pri Predsedstvu SNOS, datiranjem z 16. 8. 1944, A IZDG, Fasc. 469/III.

⁷ Mile Klopčič Filipu Kumbatoviču 30. 9. 1944, D AGRFT 552/6.

⁸ Vabilo za ustanovni občni zbor SUK, A IZDG, Fasc. 469/III.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (dalje: ZA CK ZKS), Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14068.

niti kdorkoli drug ne more narekovati umetniku, kaj in kako naj ustvarja. Umetnini daje ceno njena iskrenost, ki pa je možna le, ako je plod umetnikovega čustva, razpoloženja in tudi misli.«¹¹ France Mihelič pa je opomnil, da rezultatov prikazovanja partizanske borbe od umetnikov ni moč pričakovati takoj, ampak je treba počakati, da stvar dozori: »Jasno je, da bo nova vsebina zahtevala tudi novo formo. Ne da se pa to diktirati in ustvariti čez noč. Vse to je stvar razvoja. Resnične umetnine iz naše osvobodilne borbe bodo nastale šele tedaj, kadar bo nova vsebina našla tudi adekvatno formo.«¹²

Boris Kidrič, ki je prišel z zamudo, ni imel predvidenega referata, temveč je le v imenu IO OF pozdravil ustanovitev SUK, »ki ni vezan na nobene politične organizacije«. Dejal je, da mora biti slovenski umetnik povezan z borbo in z ljudskimi množicami.¹³

Posebnost ustanovnega zbora so volitve, ker so bile prve in druge razveljavljene. Prve, po katerih naj bi bil predsednik SUK Josip Vidmar, so bile takoj razveljavljene, ker je bil Vidmar kot edini kandidat odsoten. Nato je bil za predsednika izvoljen France Bevk, Vidmar za podpredsednika (16 glasov zanj, 12 za Seliškarja) ter še pet odbornikov za posamezne stroke. K besedi se je javil Filip Kumbatovič in dejal: »Če je ta klub res klub svobodnih umetnikov, bi bilo boljše, če bi njegovi funkcionarji ne bili sočasno funkcionarji IO OF ali SNOS.« Zbor je predlog sprejel in na ponovnih volitvah izbral novo vodstvo v sestavi: predsednik: Božidar Jakac; podpredsednik: Karlo Rupel; tajnik: Ciril Kosmač; odborniki: za upodabljajočo umetnost: France Mihelič; za glasbo: Karel Pahor; za gledališče: Jože Tiran; za arhitekturo: Branko Simčič; za književnost: Ivan Potrč.¹⁴

V diskusiji, ki je sledila, so umetniki razmišljali o tendenci v umetnosti, o ljudstvu in umetnosti, ljudski umetnosti itd. Podrobneje naj bi o tem razpravljali na diskusijskih dnevih, od katerih bi bil prvi 14. 10. 1944 na temelju referata Borisa Kidriča, ki je na ustanovnem zboru odpadel. Ob koncu zbora so umetniki sprejeli predlog Mileta Klopčiča, naj bi klub izdajal svojo umetniško revijo. Klopčič je bil izbran za glavnega urednika. Za revijo je bilo predlagano ime »Naša beseda«, a tudi o tem naj bi dokončna odločitev padla na sestanku 14. 10. 1944.¹⁵ Z ustanovnega zbora so poslali pozdravne brzojavke maršalu Titu, sovjetskimi in jugoslovanskimi umetnikom ter slovenskim umetnikom v fašističnih taboriščih in še neosvobojenih delih Slovenije.¹⁶

O ustanovnem zboru je poročal Slovenski poročevalec 10. oktobra 1944. Povzel je vsebino zborovanja in referatov ter navedel izvoljeno vodstvo kluba. Ob koncu članka je Slovenski poročevalec zapisal: »Bije se tudi borba za svobodo umetnosti in te borbe se aktivno udeležuje slovenski umetnik sam. Svoboda, ki si jo bo priboril, bo plodno razvezala njegove ustvarjalne sile in slovenska umetnost bo doživela nov razcvet, novo širino in novo globino.«¹⁷

SUK in sekanje narodnoosvobodilne breze

Svojo največjo vlogo je klub odigral pri razbijanju neumetniške teze o narodnoosvobodilni (NO) ali partizanski brezi, ki je bila izrazito tendenciozna in je od partizanskih umetnikov zahtevala, da ustvarjajo le dela, kjer bodo jasno vidni sledovi partizanske borbe. Te so nastale in jih je širil propagandni odsek

¹¹ Mile Klopčič: O našem delu in nalogah, ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14063.

¹² France Mihelič: Upodabljajoča umetnost in naša osvobodilna borba, ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14065.

¹³ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14068.

Tudi — Boris Kidrič: Sabrana dela III, Komunist, Beograd 1985, str. 220—221. Tam je pravilno zabeleženo, da je bil sestanek v Semiču. Pod fotografijo, ki kaže Kidriča na tem sestanku, pa je naveden napačen kraj: Črmošnjice.

¹⁴ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14068.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14066.

A IZDG, Fasc. 509/I. Prebrane so bile 9. 10. 1944 v radiu OF.

¹⁷ S Por 10. 10. 1944, št. 30, str. 3, A IZDG, Tisk NOB, S 10.

Glavnega štaba slovenske partizanske vojske prek svojega časopisa Smernice. Zahtevali so umetnost, ki izraža borbo, tako da lirika v književnosti in tihožitja ter krajine v likovni umetnosti niso bili zaželeni motivi. Umetniki so ljudi, ki so zastopali takšna stališča, imenovali NO breze.¹⁸ Zapisnika obeh članskih sestankov kluba kažeta, da je bil tej temi posvečen večji del diskusije.

Prvi sestanek je bil — kot je bilo napovedano — 14. oktobra 1944, vendar je bil Boris Kidrič zadržan. Uvodno besedo je imel namesto njega predsednik IO OF Josip Vidmar. Dejal je, da v Sloveniji nihče ne bo predpisoval umetnosti, OF pa pričakuje, da bodo umetniki črpali motive iz tedanjega dogajanja. Zavrnil je teze o NO brezi: »Če hoče biti breza umetnost, mora biti pod njo partizanski rekvizit. To je zame burka, to je zame farsa. S tem pa še nočem reči, da bi se ne dalo narisati breze, ki bi globjemu opazovalcu ne posredovala današnjih dni... Siže sam pa še ne zadostuje, da bi kritik priznal, da je avtor narodno-osvobodilni umetnik.« V diskusiji, ki je sledila Vidmarjevi uvodni besedi, so bile slišati tudi kritike na račun tistih odgovornih ljudi, ki so pozivali k aktualnosti in že s tem skušali vplivati na tok umetniškega ustvarjanja. Ta poziv je bil ocenjen kot nepotreben, saj so umetniki ves čas NOB stali na strani bojujočega se ljudstva in so že s tem pokazali svojo pravilno angažiranost.¹⁹

Boris Kidrič se je nato udeležil 2. sestanka, ki je bil 8. novembra 1944 — prav tako kot prvi — v Črnomlju. V svojih besedah se je dotaknil odnosa umetnika in tendence. Umetnika je ocenil za tendencioznega že s tem, ker opisuje dnevno doživljanje kot ga sam občuti, pri tem pa je dejal, da ne misli »plakaterske tendence«. Kidrič je izrekel tudi naslednje misli: »Umetnost se ne da dekretirati s strani NO breze in se je ne da dekretirati niti z absolutne umetnosti. In tako sodim, da je ta debata nepotrebna.«²⁰

K temu problemu so se na sestanku vrnili v diskusiji med Božom Voduškom, Borisom Kidričem in Josipom Vidmarjem. Božo Vodušek je dejal, da sta tudi ljubezenska lirika ter krajinarstvo lahko dobra umetnost in s tem sta se sogovornika strinjala. Na Voduškovo mnenje, da je drama s politično snovjo, kjer so »naši« ljudje popolni, nasprotniki pa izvržki, slaba, je Kidrič odgovoril: »Ne samo umetniško slaba, temveč tudi politično slaba... Zahtevamo, da bodi umetnost resnična, to pa seveda (v zapisniku izpuščeno: pomeni, O. P.), da zna pravilno zrcaliti zdrave in nezdrave pojave. Če zna to, potem je ta umetnost tudi politično pravilna.«²¹

Umetniki, člani SUK, so zavračali tezo o NO brezi. Vendar pa brez podpore nekaterih političnih delavcev sami ne bi uspeli tako hitro utišati takšnih stališč. Na prvem mestu sta tu Boris Kidrič in dr. Aleš Bebler. Boris Kidrič je znal razlikovati, »kaj je agitacija in kaj propaganda in kaj propaganda in kaj umetnina, ki ni le pesem za današnjo rabo.«²² Tipizaciji umetnosti je nasprotoval tudi na konkretnih primerih in se ni zadržal le na deklarativnih izjavah. Božidarju Jakcu je npr. predlagal, naj raje napravi portrete resničnih partizanov, ne pa tipa slovenskega borca za svobodo, ker lahko naredi takšnega, »ki ne bo pravi, ki ne bo odgovarjal.«²³

Dr. Aleš Bebler je odločilno posegel v diskusijo o NO brezi s člankom »Nekaj misli o umetnosti«, ki je bil objavljen v Ljudski pravici 4. novembra 1944. V njem je zapisal: »Kot nebo od zemlje sem daleč od bedaste teorije o »narodno osvobodilni brezi«. Bedaste zato, ker načenja problem pri koncu, namesto pri začetku. Začetek pa je — v umetniku. Pogoji ustvarjenja je njegovo doživetje. Torej bo dal umetnine, kakršnih smo žejni, edino tisti, ki doživlja

¹⁸ Glej poglavje: »Partizanska breza« v knjigi — Viktor Smolej: Zgodovina slovenskega slovstva VII, Slovenska matica, Ljubljana 1971, str. 51–54.

¹⁹ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14070.

²⁰ Prav tam; govor Borisa Kidriča tudi v — Boris Kidrič, Sabrana dela III, Komunist, Beograd 1983, str. 254–256.

²¹ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14070.

²² Prispevki Borisa Kidriča slovenski kulturi, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 11.

²³ Prav tam, str. 57.

to, kar mi doživljamo. Taka doživetja pa bodo dala umetnine, na katerih ne bo treba s prstom iskati partizana in njegove mule pod brezo, kajti pri prvem pogledu nanje ti bo glasneje bilo srce — čutil boš v njej ljubezen do naše zemlje, ponos, da zanjo prelivamo kri, samozavest zmagojučih. V tem je bistvo vprašanja. Ali je iskreno in globoko doživetje izvor produkta, ali pa ni. V prvem primeru bo — kdor obvlada formo — nam vsem nekaj povedal in vsi mu bomo prisluhnili. Pa naj je na sliki ali na odru partizan in njegova mula ali pa naj ga ni. Morda bo le slika breze same povedala več o naši ljubezni do rodne grude. V drugem primeru pa bo nastal zmazek kljub dolgi koloni mul, ki se vije čez planoto.²⁴

Na 2. sestanku SUK 8. 11. 1944, torej štiri dni po objavi članka v Ljudski pravici, je Aleš Bebler, potem ko je znova zavrnil »nazore o umetnosti, ki so bili prenešeni sem v tako smešni obliki kakor je NO breza«, dejal: »S tem programom smo dosegli, da bo klub kot celota odigral tisto vlogo, ki jo lahko odigra, če ima kot organizem skupno dušo. Zato smatramo, da bi bila ta diskusija zaključena in zato smo z naše strani zadovoljni. Našli smo skupen jezik.«²⁵

S tem je bila polemika (vsaj navidezno) končana. Težnje po tendenci pa le niso povsem izginile. Mile Klopčič je 5. 12. 1944 napisal pismo Filipu Kumbatoviču-Kalanu, v katerem ga prosi, naj spremeni nekatere odstavke v članku, ki ga je napisal za revijo: »Ravno tako se mi zdi odveč omenjati razpravljanje o narodno osvobodilni brezi in deviško čisti umetnosti. Stvar o brezi je dognana in zaključena za vse, ki so dobre volje. Za gluhece pa se ne brigajmo. S takimi stavki pa izzivamo znova polemiko o tem. Tudi Sašo (= Josip Vidmar; O. P.) sem prosil, da napiše kaj takega, kar ne bi obnavljalo in sprožilo debat.«²⁶ Polemika o tendenci v umetnosti se v času NOB ni več obnavljala, oživela pa je — v teoriji in praksi — dve leti kasneje s prihodom socialističnega realizma.

Slovenski umetniški klub na umetniški sceni

Že na ustanovnem zboru so bila sprejeta pravila kluba. Pravilnik je v 2. členu označil namen kluba: »Namen kluba je združevati vse slovenske umetnike, ki so aktivno vključeni v narodno osvobodilno borbo in so si s svojim delom pridobili naslov slovenskega umetnika; pospeševati njih skupna in osebna umetniška stremjenja; podpirati v vseh smereh razvoj in delo svojih članov s prirejanjem razstav, umetniških večerov, sodelovanjem pri razpisih in tekmah, pri podeljevanju podpor in štipendij; prirejati razne prireditve v smislu navedenih nalog. Izdajati redne in izredne publikacije.«²⁷

Čas na prvih dveh sestankih pa je bil namenjen predvsem razreševanju temeljnih teoretičnih vprašanj. Najpomembnejši je vsekakor že omenjeni spor okoli NO breze, govorili pa so še o odnosu oddelka za umetnost pri predsedstvu SNOS do umetnosti in relaciji istega oddelka in SUK. Zavoljo načelnih problemov, kjer so se mnenja razhajala, je kulturnim delavcem ostalo malo časa za razpravljanje o konkretnih akcijah, ki bi vodile do umetniških prireditev in s tem klub približale javnosti.

Takšno delovanje kluba — razpravljanje brez akcije — je ocenil Filip Kumbatovič v pismu Miletu Klopčiču 24. 10. 1944, torej med I. in II. sestankom: »Zdi se mi namreč, da bomo imeli kmalu tudi hude skrbi v Umetniškem klubu, kjer bo na eni strani grupa blagih umetnikov, ki bodo zelo inteligentno debatirali pa nič delali (to bo okrog Vidmarja), na drugi strani bodo užaljeni in ponižani razbijači Voduškovega kova, na tretji strani pa bodo najbrže cve-

²⁴ Ljudska pravica 4. 11. 1944, št. 26, str. 7, A IZDG, Tisk NOB, L 3.

²⁵ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14070.

²⁶ Mile Klopčič Filipu Kumbatoviču 5. 12. 1944, D AGRFT 552/10.

²⁷ Seznam članov in pravila SUK, ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14067. Našteti h je 52 članov: 18 književnikov, 7 likovnikov, 6 arhitektov, 9 glasbenikov in 12 gledaliških igralcev.

tele kake narodno osvobodilne breze, ki bodo partijce izročali javnemu posmehu, ne da bi mogli take udarce parirati. Mislim pa, da je klub predvsem zato na svetu, da bi kaj delal.«²⁸

Klub v naslednjih mesecih ni širil umetnosti med množice in delo kluba ni prešlo okvira debate na članskih sestankih. Zato je Kumbatovič decembra 1944 napisal: »Da zaključim: »zunaj« imamo najmanj 70 umetnikov in drugih kulturnih delavcev,²⁹ ki samo zaradi tega ne morejo svojega dela, ker so popolnoma zabirotizirani po raznih službah, namesto da bi res dvigali našo umetniško produkcijo. Kolikor poznam naše razmere zadnja štiri leta, vem, da pri nas ne bo nobenega pravega umetniškega dela in nobene kvalitetne umetniške institucije, pač pa veliko nepotrebnih debat in drugih govorniških jalovosti — preden ne bomo zavzeli edino naravnega stališča: da pisatelj piši, da igralec igraj, da komponist komponiraj in da slikar slikaj... Iz svoje lastne izkušnje vem, ... da ni mogoče kvalitetno opravljati svojega dela, če ima troje ali več funkcij.«³⁰

V letu 1944 je SUK le enkrat javno nastopil. Prvi nastop kluba je bil literarni večer SUK v kulturnem sporedu radia OF na predvečer obletnice Prešernovega rojstva, v soboto 2. 12. 1944 ob pol deseti uri zvečer. Potekal je po sledečem programu:

- »1. Govor Cirila Kosmača.
2. Pesnik Božo Vodušek je recitiral »Pesem o vojni« in »Budnico«.
3. Pavlinca Müllerjeva je prebrala dve pesmi Toneta Seliškarja.
4. Pesnik Mile Klopčič je prebral prvo poglavje svoje daljše pesnitve »Pekel«.
5. Članica SNG Vladoša Simčičeva je prebrala dve pesmi Mateja Bora: »Ranjenec« in »Večerni motiv«.
6. Pesnik Jože Udovič je prebral dve svoji pesmi: »Noč v Suhi krajini« in »Na pohodu«.
7. Članica SNG Vladoša Simčičeva je prebrala dve pesmi Kajuha - Draga Destovnika, ki je padel letos februarja na Štajerskem: »Pomladno« in »Iz ljubezenskega cikla«.
8. Pesnik Jože Brejc je prebral dve svoji pesmi: »Pošta za očeta« in »Pohod«.³¹

Na 3. izredni odborovi seji, ki je bila 9. 1. 1945, so razpravljali o novih prireditvah kluba. Dogovorili so se za pripravo razstave partizanskih likovnikov, ki naj bi bila odprta v času kongresa SPŽZ. Pogovor se je vrtel tudi okoli prirejanja javnih predavanj. Na ugovor Cirila Kosmača, da bo to delo opravljala ljudska univerza, katere osnovanje je bilo v pripravi, so sklenili, da bo namesto tega klub prirejal tedenske kulturne večere v radiu OF.³²

SUK je 8. januarja 1945 poslal dopis slikarjem, v katerem jih je zaprosil, naj svoja dela, predvsem grafična, pošljejo najkasneje do 12. januarja Božidarju Jakcu, predsedniku kluba. Ker je bila razstava prirejena v majhnem prostoru (O. P. — v mali verandni dvorani gostilne Lakner v Črnomlju), je klub likovnike zaprosil, naj zaradi prostorske stiske ne pošljejo preveč del.³³

Pozivu se je odzvalo 12 partizanskih likovnih ustvarjalcev. To je bila prva skupinska razstava partizanskih slikarjev na osvobojenem ozemlju, svoja dela pa so razstavili: Božidar Jakac, France Mihelič, Nikolaj Pirnat, Drago in Nand Vidmar, Dore Klemenčič, Alenka Gerlovič, Vito Globočnik, Vladimir Jordan, Milena Dolžan, Dušan Petrič in Lojze Lavrič. Razstava je bila odprta od 14. do 24. januarja 1945, razstavljenih pa je bilo 160 del.³⁴ Razstava je obisko-

²⁸ Filip Kumbatovič Miletu Klopčiču 24. 10. 1944, D AGRFT 553/1.

²⁹ Številka 70 je bila zelo popularna med kulturniški delavci, saj se je semiškega kongresa kulturnih delavcev januarja 1944 udeležilo prek 70 umetnikov, in so to številko uporabljali kot dokaz pripadnosti slovenskih kulturnih delavcev OF in njenemu boju.

³⁰ Filip Kumbatovič Mileni Mohoričevi 17. 12. 1944, D AGRFT 554.

³¹ Kulturni program ROF, A IZDG, Fasc. 510/V, 2.

³² ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 49, SUK — 16591.

³³ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 49, SUK — 16585.

³⁴ Slovenski zbornik 1945, DZS, Ljubljana 1945, str. 758.

valcem prikazala prerez partizanskega življenja in trpljenje slovenskega naroda v času NOB, tako da se je motivika ponavljala: pohodi in življenje partizanov, požgani domovi, življenje v koncentracijskih taboriščih in ječah, podobne mučencev in talcev. Poleg so bili še portreti komandantov, političnih delavcev, borcev iz brigad in ranjenih partizanov.³⁵

Na IV. izredni odborovi seji kluba dne 22. januarja 1945 je Božidar Jakac ocenil, da je razstava uspela. Pokazala je, da se za slikarstvo najbolj zanima vojska. Zato je predlagal, da v bodoče kulturnih manifestacij ne bi tako tesno vezali na druge prireditve, ker je bil prav obisk članic Slovenske protifašistične ženske organizacije (SPŽZ) minimalen, čeprav je bila razstava prirejena v prvem redu zaradi zborovanja SPŽZ. Dejal je, da je klub, ki je tako prvič nastopil v javnosti, to svojo priliko s tem tako rekoč zapravil.³⁶

Ocena Jakca, da je klub s to prireditvijo prvič nastopil v javnosti, le deloma drži. To je bil resnično prvi nastop likovnikov kluba in prvi nastop kluba v direktnem stiku s publiko. Kot prvi nastop kluba moramo šteti že omenjeni literarni večer v radiu OF 2. 12. 1944.

Književniki so imeli v soboto 20. januarja 1945 ob pol deseti uri zvečer drugi nastop v kulturnem sporedu radija OF. Uvodnega govora v drugem recitacijskem večeru ni bilo. Nastopili so štirje književniki:

- »1. Mile Klopčič: »Pekel«.
2. Jože Udovič: »Črni jezdec« in »Spopad«.
3. Božo Vodusek: Odlomek iz prizora »Žene ob grobu«.
4. Ivan Potrč je prebral svojo novelo »Podoba Slavke Klavore«.³⁷

Sorodnih nastopov kluba v času NOB ni bilo več.

Na 3. seji odbora 9. 1. 1945 so se odborniki dogovorili tudi o tem, naj klub pripravlja tedenske kulturne preglede v radiu. Z vodjo radija OF se je o tem predlogu pogovarjal književnik Mile Klopčič 15. januarja 1945.³⁸ Oddaje s tedenskimi novicami iz kulturno-umetniškega življenja so si nato sledile ob nedeljah zvečer in ponovitve ob ponedeljkih dopoldne.³⁹

To so bile uspele manifestacije kluba, medtem ko ostali načrti niso bili izpeljani. Kot neuspeh SUK lahko štejemo poskus izdajanja klubske revije in brošure. Mile Klopčič je tajniku kluba Cirilu Kosmaču naročil, naj se pozanima, ali bi bilo možno izdati 150—200 izvodov posebne ciklostirane ali tiskane brošure, v kateri bi bili objavljeni referati z ustanovnega zbora.⁴⁰ V odgovoru je Kosmač napisal, da se bolj ogreva za to, da bi nekoliko predelani referati izšli v reviji, sicer pa naj bi se o tem še pomenili z ostalimi člani odbora.⁴¹ Na I. odborovi seji 14. oktobra 1944 so o brošuri razpravljali, vendar brez dokončnega zaključka.⁴² Kasneje se posebna brošura ni več omenjala, temveč so člani razpravljali le o reviji. O njenem imenu, formatu in vsebini so se pogovarjali že na ustanovnem zboru in 1. članskem sestanku. Kljub temu je delo na realizaciji načrta napredovalo počasi. V poročilu oddelka za umetnost in ljudsko prosveto z dne 6. novembra 1944 je vodja tega oddelka in hkrati urednik klubske revije Mile Klopčič zapisal, da bo klub izdal svojo revijo »Naša beseda«: »Prva številka revije bo izšla v najkrajšem času.« V istem poročilu je napisal, da izdajo revije pripravljajo književniki, prispevke zanjo pa pripravljajo tudi slikarji.⁴³ Na II. članskem sestanku 8. novembra 1944 so raz-

³⁵ S Por 14. 2. 1945, št. 5, str. 3, A IZDG, Tisk NOB, S 14.

³⁶ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14072.

³⁷ Kulturni program ROF, A IZDG, Fasc. 510/V, 2.

³⁸ Jože Javoršek, Radio Osvobodilna fronta, Partizanska knjiga, Ljubljana 1979, str. 213.

³⁹ A IZDG, Fasc. 512/IV. Ohranjena sta pregleda z dne 25. 2. 1945, v katerem je Klopčič poročal med drugim tudi o slikarski razstavi SUK (A IZDG, Fasc. 511/III) ter pregled z dne 18. 3. 1945 (A IZDG, Fasc. 512/II).

⁴⁰ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14076.

⁴¹ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14078.

⁴² ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14069.

⁴³ Poročilo oddelka za umetnost in ljudsko prosveto odseku za prosveto 6. 11. 1944, A IZDG, Fasc. 469 a/I, 4 a.

pravljali o formatu revije in sklenili, da bo izhajala v malem formatu.⁴⁴ Urednik Mile Klopčič je na 3. seji 9. 1. 1945 poročal, da je revija pripravljena za tisk. Odbor je sklenil, naj bo prva stran posvečena ustanovitvi kluba, med drugim pa naj bodo v reviji tudi prispevki o umetnikih, padlih med NOB.⁴⁵ Delo se kljub jasno začrtanim smernicam ni nadaljevalo. Član kluba Filip Kumbatovič-Kalan je poslal uredniku pismo, v katerem se je zanimal, kako kaže z revijo: »Kar se pisanja tiče, sem zelo radoveden, ali bo kaj z našo revijo. Zelo dolgočasno in prav nič spodbudno je pisati takole za zalogo, na svitlo pa nič ne pride.«⁴⁶ Pismo je napisal 22. 1. 1945, torej istega dne kot je bila IV. izredna odborova seja, na kateri so sklenili, da bodo poklicali urednika revije Mileta Klopčiča, da bo na prihodnji seji poročal, kaj in kako je z revijo.⁴⁷

Glede na to, da je v fondu SUK to zadnji zapisnik, lahko sklepamo, da »prihodnje seje« ni bilo. Tako se tudi niso mogli dokončno dogovoriti o reviji. Edina prava kulturno-umetniška revija, ki je v času NOB izšla iz vrst OF, je tako ostala »Setev«, glasilo plenuma kulturnih delavcev OF slovenskega naroda, katere edina številka je izšla julija 1943.

Neizpeljan je bil tudi načrt SUK, ki so ga izoblikovali na II. članskem sestanku 8. novembra 1944. V decembru so nameravali organizirati kongres slovenskih umetnikov in z njim v zvezi festival. Program naj bi obsegal koncert, gledališko premiero, slikarsko razstavo in razstavo arhitektonskih načrtov, literarni večer in zborovanje. Za organizacijo kongresa, na katerega naj bi povabili tudi predstavnike umetnosti iz ostalih predelov Jugoslavije, so določili organizatorje po posameznih umetniških panogah.⁴⁸

Kongresa in z njim vred prireditev klubu ni uspelo izpeljati. Poleg vseh ostalih vzrokov, ki so onemogočili izvedbo zamisli, so člani kluba močno občutili prostorski problem, saj niso imeli stalnih klubskih prostorov. Zato so 9. januarja 1945 zaprosili Predsedstvo SNOS, naj jim prostor, v katerem bo slikarska razstava, dodeli za stalno: »V teh prostorih naj bi se zbirale revije in časopisi, naj bi se tedensko vršili sestanki, predavanja, komorni koncerti, stalna razstava novih del naših slikarjev in kiparjev, recitacije in pretrés novih književnih del.« Hkrati so zaprosili še za finančno dotacijo za popravilo prostora.⁴⁹ Predsedstvo SNOS je 11. januarja pozitivno odgovorilo na prošnjo in klubu za popravilo nakazalo 5000 lir.⁵⁰ Člane odbora je o tem seznanil predsednik Božidar Jakac na IV. seji odbora 22. januarja. Na njej je povedal, naj bi bila prva interna prireditev v novem klubskem prostoru 1. februarja 1945. Obsegala naj bi nagovor Božidarja Jakca, kratko predavanje Josipa Vidmarja ali Boža Vođuška, recitacije pesnikov ter solistična nastopa Pavla Šivca in Karla Rupla.⁵¹ Tudi o tej prireditvi kasnejših poročil ni in vse kaže, da je tudi ta ostala le v načrtu.

Pomen delovanja slovenskega umetniškega kluba

Delo SUK je po vojni zamrlo. Edina manifestacija kluba je bila slikarska razstava, ki je bila odprta 22. julija 1945 v Jakopičevem paviljonu. Na njej so razstavljali isti slikarji kot v Črnomlju, poleg njih pa še nekateri, ki niso bili v partizanih, bili pa so somišljeniki OF. Na otvoritvi je najprej govoril predsednik kluba Božidar Jakac, ki se je spomnil pokojnega velikana slovenske likovne umetnosti Riharda Jakopiča in vseh slikarjev, ki so v času NOB dali življenje za svoj narod. Razstavo je nato odprl minister prosvete dr. Ferdo Kozak.⁵²

⁴⁴ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14070.

⁴⁵ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 49, SUK — 16591.

⁴⁶ Filip Kumbatovič Miletu Klopčiču 22. 1. 1945, D AGRFT 553/2.

⁴⁷ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14072.

⁴⁸ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14070.

⁴⁹ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 49, SUK — 16588.

⁵⁰ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 49, SUK — 16590.

⁵¹ ZA CK ZKS, Fond SNOS, Fasc. 47, SUK — 14072.

⁵² S Por 24. 7. 1945, št. 81, str. 4.

V času razstave je Slovenski poročevalec objavil tudi intervju z Božidarjem Jakcem. Čeprav je že v podnaslovu zapisano, da je Jakac predsednik SUK, se tema pogovora ni dotaknila problematike ali historijata kluba.⁵³

Eden od razlogov, da klub po vojni ni ostal takšen kot je bil v času od ustanovitve do konca vojne, je dejstvo, da kulturni delavci več niso bili tako skoncentrirani kot prej na osvobojenem ozemlju. Drugi pomembnejši vzrok pa je brez dvoma spremenjena kulturnopolitična situacija. Zunanje-politično navezovanje na Sovjetsko zvezo je pustilo posledice tudi na kulturnoumetniškem področju. Takšnega foruma, kjer bi bila javno kritizirana vrhovna politična oblast zaradi poseganja v kulturno življenje »od zgoraj« in ki bi deloval neodvisno od vseh političnih struktur, slovenska oblast v povojnih letih ni potrebovala. Dejavnost kluba bi se morala prilagoditi novim razmeram. SUK, ki pa je na vso problematiko umetniškega ustvarjanja gledal zelo široko, je prenehal delovati. Klub, ki je v prvih povojnih letih združeval umetnike različnih zvrsti, je bilo 19. junija 1945 v Ljubljani ustanovljeno »Društvo za kulturno sodelovanje Slovenije s Sovjetsko zvezo«. Udeleženci ustanovnega zbora in člani tega društva so postali tudi mnogi člani SUK. Ker pa je bilo društvo — za razliko od SUK — bolj želja političnih struktur in ne kulturnih delavcev, je tudi delovanje Društva za kulturno sodelovanje Slovenije s Sovjetsko zvezo kmalu zamrlo, oziroma se sploh nikoli ni prav razmahnilo.

Zahteve, izrečene na sestankih SUK, so v prvih povojnih letih utihnile. Kulturnopolitični program se je glede vprašanj umetniškega ustvarjanja povsem spremenil. Podobne besede, ki so bile slovenskim kulturnim delavcem dobro znane že 1944. leta (verjetno pa bi njihove korenine lahko vlekli že iz spora na književni levici pred 2. svetovno vojno), so se kot nekaj novega v povojni jugoslovanski stvarnosti pojavile na znamenitem 3. kongresu Zveze književnikov Jugoslavije oktobra 1952 v Ljubljani.

Če ocenjujem pomen kluba, menim, da ta ni v umetniški dejavnosti. Tistih nekaj umetniških manifestacij same po sebi ne bi opravičevale obstoj kluba. Umetniška dejavnost se je kljub temu na osvobojenem ozemlju v Beli krajini hitro razvijala in pri tem so delovali tudi člani SUK, le da je vodila pot k organizaciji prireditev povečini mimo kluba. Poglavitni pomen SUK je — po mnenju pisca teh vrstic — v odprti razpravi med politično oblastjo in kulturnimi delavci, tako da je kulturna politika nastajala v polemiki med tema dvema dejavnikoma. Kajti povojna leta so situacijo povsem obrnila, saj je kulturnopolitični program nastajal zunaj sfere kulturnoumetniškega ustvarjanja, torej izključno v političnih strukturah in je bil tako kulturniškemu področju tuj. Bil je tudi nestalen, saj se je moral prilagajati vsakokratnim spremembam povojne jugoslovanske politike.

Podobno oceno o delovanju kluba je podal tudi Jože Javoršek, ko je hotel ugotoviti vsebino neohranjenega govora Cirila Kosmača, prebranega na 1. literarnem večeru v radiu OF 2. 12. 1944. Ob tem, kar je izvedel o tem referatu, je napisal: »Vse pa kaže, da je hotel (O. P. — Ciril Kosmač) delovanje Slovenskega umetniškega kluba in njegovo umetniško smer, ki jo je v bistvu (morda) potrdil šele ljubljanski kongres Zveze književnikov Jugoslavije leta 1952, pokriti s Prešernovim imenom.«⁵⁴

⁵³ S Por 29. 7. 1945, št. 86, str. 6.

⁵⁴ Jože Javoršek, cit. d., str. 211.

Summary

SLOVENSKI UMETNIŠKI KLUB (SLOVENE ART CLUB)

Aleš Gabrič

Slovenski umetniški klub — SUK (Slovene Art Club) was founded on the 3rd of October 1944. It joined Slovene artists on the liberated territory. The club was not attached to any political organisation. Thus it preserved its independence — in contrary with some other cultural institutions. The results of the activity of the club originated from cultural and not from political needs and initiatives. Its main task was performed in the struggle for development of art, not influenced by the political moment. The Slovene Art club operated as an equal partner together with political structures in forming the cultural-political programme.

To such activity the club devoted most attention; thus it was short in time for organizing cultural manifestations. It did only a few performances, and members of the club took parts as well in other cultural performances organised past the club.

After war the club did not continue with its activity as the afterwar Slovene government did not need a club, where artistic tendencies would develop independently from political needs. Words, uttered on meetings of the Slovene Art club, gained on significance again in 1952; after the defeat of socialist-realism in the cultural sphere in Yugoslavia.